

theologie en kerken, het CNV, die de door Harinck in het openingshoofdstuk geponeerde stelling onderstrepen. In de afsluitende bijdrage komt deze stelling nog eens terug. Het waren niet de organisaties, die na de oorlog terug wilden naar de vooroorlogse situatie, integendeel het waren de kerken, die zich tegenover de samenleving positioneerden. Of dit wel voor de hele breedte van de genoemde kerken geldt, is voor mij de vraag.

Hierboven werd een drietal boeken met als thema godsdienst & samenleving besproken, die elk een geheel eigen karakter hebben. Gerard Dekker vroeg naar de al dan niet remmende kracht van het (institutionele) christendom in de samenleving. Dekkers thematiek vraagt om een sociaal wetenschappelijke analyse, en een essayistische benadering, ook door een sociale wetenschapper, schiet dan altijd tekort. Van Bijsterveld e.a. schreven over de relatie religie, staat en samenleving in de afgelopen 200 jaar in Nederland. Ondanks de titel *200 jaar Koninkrijk: Religie, staat en samenleving* is, op enkele opstellen na, de inhoud van de bundel voor het thema irrelevant (en teleurstellend). Van de drie boeken draagt het handwerk van de historici onder aanvoering van Harinck eigenlijk nog het meeste bij tot de kennis van de rol van godsdienst in de (Nederlandse) samenleving.

Durk Hak
(Enschede)

Kaufmann, Franz-Xaver (2012), *Kirche in der ambivalenten Moderne*, Freiburg im Breisgau: Verlag Herder, pp. 366, ISBN 9783451341342, € 22.

Franz-Xaver Kaufmann, 1932 geboren in Zürich en van 1969 tot 1997 hoogleraar aan de Universiteit van Bielefeld, beschouw ik, met Karl Gabriel, als de beste sociologische analist van de katholieke kerk in Europa. Zijn meest recente boek, gezien zijn leeftijd waarschijnlijk ook zijn laatste godsdienstsociologische werk, bewijst dat opnieuw. Het bundelt een tiental opstellen waarvan de meeste vroeger zijn gepubliceerd. Ze werden voor deze uitgave bewerkt en geactualiseerd. Ze behandelen de grote thema's die kenmerkend zijn voor de godsdienstsociologie van Kaufmann: religie en moderniteit, de crisis van de katholieke kerk en de toekomst van deze kerk en, meer algemeen, van zwaar geïnstitutionaliseerde religie. Het boek is geschreven vooraleer Franciscus in 2013 tot paus werd verkozen. De katholieke kerk die Kaufmann voor ogen staat en onder kritiek stelt, is in de eerste plaats deze van Johannes Paulus II en Benedictus XVI.

Zoals de titel van het boek aangeeft, is het vertrekpunt voor Kaufmann de katholieke kerk in haar relatie tot de moderne samenleving (vooral hoofdstuk 1 en 2, p. 27-60). Ambivalentie is hier het sleutelwoord. In zijn postmoderne fase, d.i. sinds de jaren 1960, is de moderne samenleving ambivalent geworden en de kerk participeert in deze ambivalentie (p. 22). Enerzijds is er een overdaad aan opties, maar anderzijds verdwijnt daardoor een centraal perspectief (vooruitgang, een grote ideologie, religie als milieu). Alles verandert

zo snel dat niets nog zeker is: “Wir sind sozusagen aus Ägypten ausgebrochen; ob wir im gelobten Land ankommen, bleibt ungewiss” (p. 43). De katholieke kerk is daar bijzonder door getroffen: het verzuilde katholicisme – Kaufmann spreekt van milieus – is voorbij en traditie en gezag, die in de katholieke kerk zo belangrijk geacht worden, hebben hun verplichtend karakter verloren. De katholieke kerk ziet zich geconfronteerd met een “Umbruch”, een kentering in het maatschappelijke en religieuze leven, en zelfs met het gevaar van een “Traditionsabbruch”, met het afbreken van tradities en van de katholieke traditie überhaupt. Vandaar dat de vraag naar de toekomst van de katholieke kerk zo centraal staat in dit boek.

De katholieke kerk verkeert in een diepe crisis. Dat is de diagnose die het hele boek door weerklinkt. In hoofdstuk 6 (p. 129-145) onderscheidt Kaufmann vier dimensies in deze crisis: het schandaal van het misbruik van jonge kinderen, een pastorale crisis die zichtbaar is in het gebrek aan priesters en in de erosie van de parochies, een structurele crisis in de wijze waarop de kerk georganiseerd is en een geloofscrisis, een neergang van het geloof in een persoonlijke God. Bij de beschrijving van die vier dimensies is het duidelijk dat Kaufmann de beantwoording van de structurele crisis van doorslaggevend belang acht. Zo vraagt hij zich af “ob eine absolutistisch geführte Klerikerkirche ... dem Willen Gottes für unsere Zeit noch entspricht” (p. 143). Het antwoord laat zich raden. De sterkte van het boek – ook reeds in het nieuwe deel in zijn boek *Kirchenkrise* (p. 128-174) uit 2010 – is de analyse van deze organisatorische crisis van de kerk. Deze is volgens Kaufmann het gevolg van een verouderde bestuursvorm met bovendien de neiging om alles naar het centrale niveau Rome toe te trekken (zie vooral hoofdstuk 9 over het Romeinse centralisme, p. 194-215). De katholieke kerk wordt autocratisch geleid, zoals in het tijdperk van de absolutistische koningen. Het probleem ligt volgens Kaufmann niet zozeer bij de uiteindelijke beslissingsmacht van de paus, maar in de “oncontroleerbare heerschappij van de curie” (p. 209). Het bestuur verloopt louter over personen en niet via regels – wie erin slaagt toegang te krijgen tot de paus of tot machtige curiekardinalen, heeft macht. Er is geen geregelde samenwerking tussen de curieorganen (bijv. geen kabinetzittingen). De buitenwereld wordt in de eerste plaats als stoorfactor beschouwd. De woekerende geheimhouding maakt alles nog ondoorzichtiger. Er heerst “ein zentralistischer Kontrollwahn” (p. 306). Veranderingen worden volgens Kaufmann tegengehouden door de sacralisering van deze regeringsvorm, die in feite pas dateert van de 19de eeuw (p. 15-19). De nood aan verandering is dus groot want de autoritaire kerkstructuren bedreigen in toenemende mate de geloofwaardigheid van de boodschap zelf die de kerk wil uitdragen (p. 213-214). Een oplossing ziet Kaufmann in meer subsidiariteit (decentralisatie), een principe dat de katholieke kerk zelf in zijn sociale leer voor de organisatie van het maatschappelijke leven naar voren schuift: “Aufgabe zentraler Entscheidungsinstanzen kann nur noch die Formulierung von allgemeinen Grundsätzen, nicht mehr jedoch deren Anwendung im Einzelfalle sein” (p. 275).

Een kwestie die bij Kaufmann ook steeds terugkomt, is die naar de toekomst van de katholieke kerk (zie vooral hoofdstuk 12, p. 254-279, en hoofdstuk 14, p. 294-318). Hoewel als dusdanig onbeantwoordbaar (p. 260-261), kan men volgens Kaufmann wel meer zicht krijgen op deze kwestie door te vragen naar de voorwaarden voor een succesvolle doorgave van het christendom. Hij onderscheidt een culturele, een persoonlijke en een organisatorische dimensie. Het vraagt cultureel om het vermogen tradities en innovaties zo te verbinden dat religioze situaties – diepere zin zoeken – voor personen in relevante religieuze verbanden gebracht worden. Op persoonlijk vlak vraagt ze, Kaufmann verwijst hier naar Hans Joas, om een ‘geloofscompetentie’ (p. 271), een vermogen van zelfbinding aan transcendente ervaringen. Op organisatorisch vlak zijn diepgaande hervormingen nodig zodat de kerk een “leer- en lerende gemeenschap”, een dialogale gemeenschap (hoofdstuk 8, p. 167-193) kan worden. Een nieuwe kerkorganisatie en kerkcultuur is dus maar één van de voorwaarden. Kaufmann besluit: „Was uns abhanden gekommen ist, ... ist ... eine bestimmte historische Haut des Christentums. Zu ihr gehört wahrscheinlich auch der monarchische und bürokratische Zentralismus des römischen Katholizismus. Aber das Christentum hat in seiner Geschichte schon manche historische Häutungen durchgemacht... Die Sehnsucht wird uns weiter treiben... Te Deum laudamus” (p. 317-318).

Staf Hellemans

(Universiteit Tilburg)

Barker, Eileen (red) (2013), *Revisionism and Diversification in New Religious Movements*, Farnham: Ashgate (Inform Series), pp. 271, ISBN 9781409462315, €38,99.

Harvey, Sarah & Suzanne Newcombe (eds) (2013), *Prophecy in the New Millennium. When Prophecies Persist*, Farnham: Ashgate (Inform Series), pp. 295, ISBN 9781409449959, £70.00.

Overtuigingen, hoe heilig ook, hebben een beperkte houdbaarheidsdatum. Nieuwe religieuze bewegingen starten vaak met een aantal onbetwifelbare uitspraken, niet alleen van theologische aard, maar ook over de wereld en over hoe de aanhangers zich moeten gedragen. Na verloop van tijd blijken deze onaantastbare waarheden toch aan slijtage onderhevig en worden zij aangepast en herzien. Hoe dat proces zich voltrekt, is het centrale thema van het boek *Revisionism and Diversification in New Religious Movements* – een bundeling van papers gepresenteerd op een van de Inform seminars – geredigeerd door Eileen Barker. In de inleiding maakt zij duidelijk dat revisie onvermijdelijk is: eerste leiders en volgelingen worden oud; er moet nieuwe aanhang worden gezocht, en er komen nieuwe leiders met andere ideeën. Maar ook door druk van buitenaf, door onvoorziene gebeurtenissen wordt voortschrijdend inzicht gevraagd en daarmee aanpassing van de leer en de organisatie. Bovendien vragen profetieën die niet uitkomen, herinterpretatie